

CRKVA U MODERNOJ TURSKOJ.*)

Anatolija je nekoć bila polje, na kojem je Apostol naroda neumornim žarom sijao sjeme Evandjelja. Sjeme je divno niklo i poraslo... no danas ga više nema, ono je satrvano... Zemlja, koja je dala Crkvi toliko mnoštvo velikih svetaca, pretvorila se je u pustinju. Tko bi danas pošao tragom Apostola u Maloj Aziji, našao bi jako malo svećenika. — O. Guillaume de Jerphanion našao je godine 1925. na svom putovanju preko Kapadocije između Ponta i Ankare samo jednog jedinog (katoličkog) svećenika. — Kada sam pak sam putovao Cilicijom godine 1937., pošavši iz Alepa preko Ankare u Carigrad, našao sam svega oko 11 svećenika, a od ovih samo 4 u Ankari, sadašnjem glavnom gradu Turske. — Crkve su obeščašćene i služe u profane svrhe. Kršćanske općine spalje su na šaćicu zaplašanih vjernika. »Religio depopolata« — tj. vjera bez vjernika! — U modernoj Turskoj došlo je gotovo do potpunog razvoja dekristijanizacije, koja je započela već u 11. stoljeću dolaskom seldžučkih Turaka. Ta dekristijanizacija započela je bitkom kod Manzikerta (1071.) i završila se je u Anatoliji seobom preostalih kršćana godine 1923. Lausanne-skim ugovorom. — Pravoslavni patrijarha Meletios izjavio je mjeseca rujna 1922. godine: »Istočno kršćanstvo borilo se je u ime evropske civilizacije i u ime kršćanstva čitavoga svijeta protiv azijatizma — i sada vidi, da je potučeno baš u onaj čas, kad se je smatralo pobjednikom!«

Još prije svjetskoga rata bilo je kršćanstvo u Maloj Aziji dosta jako. Brojilo je oko 1,800.000 Grka u 40 biskupija i 1,700.000 Armenaca u 46 biskupija. Katolička je Crkva mogla prilično slobodno djelovati u Turskoj pod zaštitom evropskih vlasti, osobito Francuske. Čitava vojska redovnika radila je među katolicima latinskog i istočnog obreda, kao i oko obraćenja raskolnika. U mnogobrojnim školama učinilo se je također vrlo mnogo dobra i za same muslimane. Ponajviše su bili u školama zaposleni fran-

* Predavanje O. Wilhelma de Vriesa D. I. na Orientalnom Institutu u Rimu dne 8. ožujka 1942. pred brojnim slušateljstvom raznih staleža. Predavač je održao već nekoliko sličnih predavanja o stanju Katoličke Crkve na Istoku, pa je time stekao lijep glas među rimskim građanstvom. Predavanje, koje je međutim izašlo i u *Civiltà Cattolica*, mjestimice je popunjeno bilješkama, iz ličnog razgovora sa samim predavačem.

cuski redovnici. Godine 1912. vodili su francuski redovnici u Carigradu 30 škola, u Smirni 21, po ostaloj Maloj Aziji 81 školu! — Škole misionara imale su vanredan utjecaj. Sam Kemal-paša Ataturk pohađao je kao dječak jednu francusku školu. — Šta je još danas od svega toga preostalo? — Posljednja statistika, koja nam daje pojedinosti o vjeri, potječe iz 1927. godine. Prema toj statistici sveukupni broj kršćana iznosi 257.814 prema sveukupnom stanovništvu, koje broji 13,648.270 (godine 1940. broj sveukupnog stanovništva iznosi 17,869.901). Od ovih kršćana živjelo je u Carigradu te godine 178.546 duša, među njima samo 20.000 latinskoga obreda. Prema tome preostalo ih je za čitavu Malu Aziju još samo otprilike 79.000! — Danas je broj kršćana u Turskoj, a osobito u Maloj Aziji, još znatno manji. Sada ima katolika u Turskoj samo oko 8.000 i to latinskoga obreda i tek 3.000 istočnog obreda! — Grka je gotovo posve nestalo iz Anatolije. Armenaca imade rasijanih u manjim skupinama, većinom po gradovima. Od ostalih kršćana raznih obreda naći ćemo ih nešto u Ciliciji i Aleksandreti, zatim na jugoistoku Turske u Mardin-u i u Tur ab Din-u. Od katolika latinskog obreda preostalo ih je u Smirni samo oko 1.000; ponešto ih rasijanih susrećeš i u ostalim gradovima, ali je njihov broj vrlo malen. U Smirni postoji nezavisna nadbiskupija. Ostalom Turskom upravlja mala trapezuntska misija, izuzevši carigradski apostolski vikarijat. — Rad katoličkih misionara osim u Carigradu, Aleksandreti i Smirni — gdje još imaju svoje vlastite škole — posve je onemogućen.

Kako je došlo do ove silne promjene? — U Turskoj je došlo do takovog preokreta, kakovu treba tražiti premca u povijesti! — Nemamo više posla sa poslovičnim »bolesnim čovjekom sa Bospora«, čiju su skoro smrt zapadne sile iščekivale, da podijele njegovu baštinu, nego imamo posla sa mladom, jakom i hipermodernom Turskom! — Njezin politički razvoj iza svjetskog rata svima nam je dobro poznat. Ipak ćemo iznijeti nekoliko činjenica, da bolje osvjetlimo predmet našega razmatranja. Primirjem u Mudros-u dne 30. listopada 1918. morala je pobijedena Turska položiti oružje. »Bolesni čovjek sa Bospora« ležao je na smrtnoj postelji, te su zapadne sile već mislile, da je došlo vrijeme, da međusobno podijele baštinu, kako su to bili utanačili godine 1916. Dne 15. svibnja 1919. zaposjedoše Grci — po planu — Smirnu. Istoga dana poziva spasitelj domovine i stvoritelj moderne Turske-Mustafa Kemal-paša građanske i vjerske glave u Erzerum. Započinje ustanak... Kada su 10. kolovoza 1920. u Sèvres-u predstavnici stare, potučene Turske stavljali svoj potpis na mirovni ugovor, koji bi imao značiti, da nema više nezavisne Turske, — vijećala je u Ankari velika nacionalna skupština, ... Kemal-pašini bojni odredi borili su se s premoćnim uspjehom protiv Francuza u Ciliciji. — Kada je Wilson u studenom 1920. ustanovio granice nezavisne armenske države po mirovnom ugovoru u Sèvres-u, Mustafa Kemal-paša mogao mu se samo narugati riječima: »Si-

romašni Wilson nije shvatio, da se granice osim bajuneta, sile i časti ne mogu obraniti nikojim drugim principom!« — Već 13. studenog 1921. ugovorom u Kars-u zapečatiše Turska i Sovjetska Rusija sudbinom Armenije. Nekoliko dana iza toga, tj. 20. studenog 1921. umorna Francuska od ratova sklapa u Ankari ugovor sa Kemal-pašinom vladom — koja pravno nije postojala — , kao da uopće nije bilo primirja u Mudros-u i konačnog mirovnog ugovora u Sèvres-u. Francuska se time povukla iz Cilicije. Grci budu u kolovozu i rujnu 1922. odlučno potučeni. Dne 10. rujna ulaze Turci u Smirnu. — U Lausannes diktira Turska, za koju su držali da je već na umoru, zapadnim vlastima svoje mirovne uvjete. Lausannes-ski ugovor bi potpisan 24. srpnja 1923. Iste godine 29. listopada proglašuje velika nacionalna skupština Tursku »republikom« i Mustafu Kemal-pašu prvim predsjednikom.

Ova je republika posvema različita od starog otomanskog carstva. Čl. 2 ustava glasi: »Turska je republika nacionalna, demokratska, državna, laička i revolucionarna«. Silnu promjenu, koja se je dogodila u ovoj državi, i koja je tako kobna po kršćanstvo u toj zemlji, možemo obuhvatiti s tri krilatice: Moderna je Turska: 1) nezavisna, 2) nacionalna, 3) laička.

Ona je nezavisna, jer je učinila kraj neprestanom uplitanju stranih sila svojim energičnim nastupom. Ona je nacionalna: iz starog otomanskog carstva, u kojem su se okupili mnogi narodi, bezobzirnim istrebljenjem drugih narodnih manjina nastala je turska nacionalna država. Ona je laička: stari ustroj države, koji se temeljio na islamskoj vjeroispovijesti, pao je, a ujedno s njim i posebna prava vjerskih skupina.

1) MODEENA JE TURSKA NEZAVISNA

Moderna je Turska nezavisna. Jednim potezom pera precrtane su stoljetne povlastice dane strancima na uštrb Turske, koje su privilegije oni iskorišćivali u svoje vlastite svrhe. Čl. 28. Lausannekog mirovnog ugovora popravio je stoljetne kapitulacije Turske prema strancima. Time je pao također i protektorat Francuske nad katolicima. Njezin je protektorat bez svake sumnje donio mnogo blagoslova. Bez zaštite Francuske teško da bi došlo do stvaranja udruženih zajednica sa raskolnicima. Ali opet taj protektorat krio je u sebi također velike opasnosti. Jasno je, da se često bezbožna vlada Francuske nije osobito brinula za katoličku vjeru u Turskoj. Što se je tako ljubomorno držala protektorata, ponajviše je bilo radi čisto nacionalnih, francuskih interesa. Na isti način iskorištavala je i Rusija protektorat nad pravoslavicima u svoju korist. Stoga i nije čudo, da su Turci smatrali katoličke misionare kao izaslanike stranih vlasti i da su narodne manjine, koje su uživale zaštitu obiju velesila, smatrali saveznicima neprijatelja svoje zemlje. Ta se je misao duboko usjekla u dušu Turaka. Postati kršćaninom znači isto toliko kao ne biti više Turčin. — Svako priznanje neumornom trudu misionara u vinogradu Gospodnjem! Ali opet za

mnoge od njih ne može se poreći, da su osim Evanđelja nastojali također služiti i svojim narodnim interesima, u najmanju ruku oko proširenja svoje narodne kulture i slave svoje zemlje. — Neki visoki katolički crkveni dostojanstvenik u Turskoj izrazio mi se vrlo žestoko o toj stvari ovako: »Mi trpimo sada radi grijeha svojih predšasnika!«

Najdublji korijen neprijateljstva sadašnje turske vlade prema kršćanstvu leži u sistemu kapitulacija i protektorata. Novi vlastodršci sami po sebi nisu neprijatelji vjere, nego su indiferentni. Turska se štampa još donedavna branila protiv optužbe, da je tobože vlada bezbožna, jer donáša protumuslimanske zakone. Tu su optužbu podigli vjerni muslimani. Sama vlada nije opsjednuta vjerskom mržnjom poput boljševika; u najgorem slučaju samo prezire one, koji vjeruju. »Vjera je privatna stvar«, izjavio je Ghazi. Kažu da je on također rekao i ovo: »Tko se moli, taj je kukavica ili u svakom slučaju beskorisno biće!« Govoreći nadalje o svojoj vjeri kaže: »U mojoj vjeri nema ništa što bi bilo protiv razuma ili protiv napretka«. — Turska je vlada stoga protiv svega što je kršćansko, jer u njezinim očima kršćanin nije i ne može biti Turčin. Kada su godine 1928. neke učenice na protestantskoj američanskoj školi u Brussi prešle na kršćanstvo, novinstvo se je izrazilo, da se u ovom slučaju ne radi samo o prelazu sa islama na kršćanstvo, nego o prelazu iz muslimanske narodne zajednice u američansku. Misionarima se predbacuje, da u svojim školama ne odgajaju Turke, nego kozmopolite, koji preziru sve, što je tursko. Prigodom nacionalne skupštine, u petoj godini nezavisnosti Turske, zatražio je Ghazi, da se ukinu sve kršćanske škole, jer da navodno služe samo u propagandne svrhe. Moguće, da je ovom protukršćanskom neprijateljstvu kriv i stari, ukorjenjeni muslimanski fanatizam, koji još živi i u članovima vlade, i usprkos tomu, što su već odavna okrenuli s prezirom leđa islamu.

Zbog neprijateljskog držanja vlade prema svemu, što nije tursko, naročito pak protiv svega što je kršćansko, mnogo su trpjeli također i misionari. Vlada je dala zatvoriti sve škole francuskih i talijanskih misionara već za svjetskog rata. Primirjem u Mudros-u otvoriše ponovno mnoge škole. — Od škola, što su ih ponovno otvorili 1918. u Ciliciji, mnoge već ponovno zatvara turska vlada u prosincu 1921., nakon odlaska Francuza. — Mjeseca travnja 1924., prema statistici, bila je u Turskoj 61 francuska škola, od tih 36 u Carigradu. Kakav je pravni položaj ovih misijskih škola? Na ovo nam pitanje odgovara čl. 80. Ustava: »Sve su škole slobodne u granicama zakona pod vodstvom i nadzorom vlade«. Po jednom dodatku Lausanne-skog mirovnog ugovoru vlada priznaje sve škole i karitativne ustanove stranih misionara, koje su u Turskoj postojale prije 30. listopada 1914. Sa ostalima će se postupati sa susretljivošću. Dakle misijske bi škole morale imati ista prava i povlastice kao i turske. No, nažalost, sva su ta li-

jepa obećanja ostala samo na papiru. Već iza kratkoga vremena stadoše progoniti škole stranaca, očito s tom nakanom, da ih malo pomalo sasvim istrijebe iz Turske. Već godine 1923. izlazi naredba, prema kojoj se moraju podučavati na svim školama u Turskoj turski jezik, povijest i zemljopis na turskom jeziku, i to od nastavnika Turaka, muslimanske vjeroispovijesti. (— Doduše danas poučavaju te predmete također i oni, koji nisu muslimanske vjeroispovijesti. —) Ove nastavnike imenuje vlada. Na taj način narinula je vlada školama nepoćudne nastavnike, i to mnogo više njih, nego što ih uopće treba. Stoga i nije čudo, da su mnoge škole zapale u velike novčane neprilike. Tom naredbom potpale su sve škole stranaca pod državni nadzor. Za školske se je knjige uvela posebna cenzura. Dne 23. ožujka 1931. odobrio je nacionalni sabor zakon, prema kojemu moraju sva djeca pohađati turske osnovne škole. Prema naredbi ministarstva prosvjete od mjeseca ožujka 1932. ne priznavaju se više maturalne svjedodžbe izdane na školama stranaca i drugih narodnih manjina u Turskoj kao dokumenat za upis na sveučilišne nauke. — Godine 1924. privremeno su bile zatvorene sve misijske škole, jer je vlada zatražila da se iz svih školskih prostorija uklone križevi i slike svetaca. Misionari su se odlučno odupirali, da uklone križ. Na koncu je ipak došlo do kompromisnog rješenja: Križ smije ostati jedino u čisto katoličkim školama, a u onima, gdje se nalaze učenici raznih vjeroispovijesti, samo u dvorani određenoj za predavanje vjeronauka i osim toga još u sobi ravnatelja. — Budi samo onako usput primjećeno, da se je Francuska u to doba našla u malo nezgodnom položaju: ta ona je u svojoj vlastitoj zemlji uklonila križ iz školskih dvorana; da pak spasi francuske škole u Turskoj, koja je učinila isto kao ona sama kod kuće, morade francuska vlada protestirati protiv odredbe turske vlade. — Položaj misijskih škola ostao je i nadalje vrlo težak. Broj učenika u razdoblju između 1925.—1932. spao je u Carigradu sa 10.000 na 6.000. Mnoge su škole bile zatvorene pod različitim izlikama. Tako na pr. škola francuskih učenica u Smirni mjeseca studenog 1928., što nije odustila tri nastavnice, koje su bile optužene radi vjerske propagande. Godine 1933. zatvoriše dvije talijanske škole u Carigradu i jednu francusku u Peri, jer je, navodno, bio odveć malen broj učenika. Iza pripojenja sandžaka Alexandretta, zatvoriše ondje sve francuske škole i izagnaše sve francuske misionare. U drugim pak krajevima moradoše misionari zatvoriti stoga škole, jer je vlada udarila silne poreze na one Turke, koji su pohađali škole stranaca. — Sada ima svega 16 katoličkih škola u Carigradu, od tih uniati vode 5; u Smirni postoje 2 i još samo jedna u Aleksandreti, koju vode talijanski Salezijanci. — No uza sve to još i danas imadu ove škole silni upliv na javni život. Adoptivna kćerka samoga Ataturka pohađala je sestarsku školu u Carigradu.

Jedna od posljedica mržnje turske vlade prema strancima bila je i ta, da su mnogi stranci napustili zemlju. Na taj način

izgubila je i Katolička Crkva u Turskoj mnogo od svojih vjernika. Prema jednom zakonu iz godine 1932. bili su stranci isključeni iz mnogih zvanja, na pr. nisu mogli nastupiti kao liječnici, advokati, zubari, apotekari, šoferi, tumači, vođači stranaca, brijači, muzičari, krojači, cipelari, ribari, čistitelji cipela, kočijaši, noćni stražari. Zakon je potpuno stupio na snagu godine 1934. Na tisuće stranaca napustilo je zemlju...

2) MODERNA JE TURSKA NACIONALNA

Moderna Turska hoće da bude neovisna, a to će biti jedino onda, ako bude u sebi ujedinjena. Temelj je ovoga jedinstva nacija. — Druga je, dakle, karakteristična osobina moderne Turske, da je nacionalna; ona je nacionalna država. Turska se najbrutalnijim sredstvima riješila svih narodnih manjina, osim još jednog sasvim beznačajnog ostatka. »Strane vlasti su se upravo trudile oko toga, da uzdrže privilegije rasa i vjeroispovijesti raznih minoriteta, jer je to samo poslužilo njihovim ambicijama na uštrb narodnog jedinstva«, tako piše Francuz Louis Jalabert (Études 237 (1938) 650 p.). Zaštita narodnih manjina uvijek im je dala dobrodošlu izliku, da se umiješaju u poslove Turske. I radi toga moralo je u nacionalnoj Turskoj nestati narodnih manjina. Bezobzirno istrebljenje narodnih manjina započelo je već za svjetskoga rata. Općenito su poznate grozote, što su ih Turci izvršili nad Armencima. Iako su se Armenci borili na strani savezničkih sila protiv Turske, i makar su mnogi pokazivali očite simpatije prema saveznicima, ipak se time ne može opravdati umorstvo stotine hiljada nevinih žena i djece. Broj umorenih žrtava ili (postradalih) prigodom deportiranja cijeni se na 600.000. To je otprilike jedna trećina sveukupnog pučanstva Armenije! Između 92.000 katoličkih Armenaca platila je glavom gotovo jedna trećina. Manje su poznate grozote među ostalim kršćanima Anatolije, osobito u pokrajini Diarbekir i Mardin-u. Službeni dobošar u Diarbekir-u išao je ulicama i oglašavao: »Ne smije ostati na životu nijedan od onih, koji načine znak križa!« — Katolički Sirci izgubili su također mnogo tisuća svojih vjernika. Biskupa u Gezireh-u, Mihajla Malke-a umoriše. Isto tako i čitav njegov kler — 18 svećenika! Sirci katolici izgubiše ukupno 42 svećenika. — Osakaćenih Jakobita u pokrajini Mardin bilo je, čini se, 96.000. — Kaldejci, koji su osobito brojni u Mezopotamiji, nisu ništa manje trpjeli nego li Armenci. I oni izgubiše ukupno oko 60.000 vjernika, oko 100 svećenika, 5 biskupa, među njima i glasovitog učenjaka, biskupa Addai Scher-a von Seeert. — Nestorijanci još za vrijeme svjetskoga rata napustiše zajednički svoju domovinu, da prijeđu k saveznicima. No Turci ih smakose na putu gotovo jednu trećinu. Dne 25. veljače 1918. Turci umoriše podmuklo Simeona XX. Katoličkog. — Kemal-pašina vlada nastavila je jednako brutalno, da istrijebi narodne manjine. Za grčko-turskog rata deportiraše Turci iz zaleđa sve grčko stanovništvo

Trapezunta iznad 15. godine života. Od ovih je poumiralo na putu oko 200.000! Ovdje, kao i u Kapadociji, mnoge su osakatile i iznankazili. Vrlo je poznata kobna sudbina Grka i Armenaca u Smirni. Turci su bili zapalili onu gradsku četvrt, (dio grada) u kojoj su stanovali Armenci. Na desetke tisuća Grka i Armenaca izgorjelo je u luci, kamo su bili pobjegli, da se spase. Turski bojni odredi zapriječili su svaki izlaz, te su se jandnici našli u pravom smislu između dvije vatre. U luci je bilo usidreno 14 bojnih jedinica saveznika, koji nisu htjeli intervenirati. Francuski ratni brodovi primili su samo svećenike i časne sestre i uz njih još nekoliko stotina stanovnika. Istini za volju valja i to napomenuti, da su grozote Grka, — koji su se povlačili, — počinjene na Turcima, strahovito izazvale bijes muslimana.

Kada su francuske čete koncem 1921. napustile Ciliciju, započelo je seljenje Armenaca. Francuski časopis L'Echo National označio je ugovor u Ankari izdajom Armenaca. Nakon pobjede Kemalista koncem 1922., napustilo je 170.000 osoba Carigrad. Lausanne-skim mirovnim ugovorom nastala je općenita seoba kršćana iz Anatolije. Lausanne-skim je dakle mirom Evropa žrtvovala svoje šticeenike — narodne manjine. Kako mirovni ugovor nije dao nikakvih stvarnih jamstava, to mu je sva vrijednost ostala samo na papiru. Ugovor je tražio, naročito od Grka, da izmijene svoje stanovništvo, što se nalazi na tuđem teritoriju. I radi toga nastala je prava seoba naroda po asirskom uzoru. U Carigradu su smjeli ostati samo oni Grci, koji su prije listopada 1918. ondje bili starosjedioci. To isto vrijedi i za okolicu Carigrada. Broj izbjeglica koji je stigao u Grčku između godine 1921. i 1929. cijeni se na 1.500.000. Prema Lausanne-skom ugovoru napustiše Tursku također Sirci, Kaldejci i Armenci u velikim skupinama, te se skloniše u Siriju. Osobito su se mnogi izbjeglice iz pokrajine Mardin-a naselili na sjeveroistoku Sirije. I u slijedećim godinama napustiše Tursku mnogi kršćani. Nakon pripojenja sandžaka Alexandretta turskoj republici dne 13. srpnja 1939., iselilo se je odanle oko 14.000 kršćana.

Tako je Turska na najbrutalniji način gotovo posve riješila pitanje narodnih manjina. Narodne su manjine postale iz jednog važnog faktora »quantité négligeable« nezatna sačica. Na ovaj je način Turska postala u biti jedinstvena nacionalna država. Njezino jedinstvo temelji se sada na jedinstvu turske nacije, a ne više, kao što je to prije bilo, na islamskoj vjeroispovijesti.

3) MODERNA JE TURSKA LAIČKA

Temelj moderne turske države je nacija, a ne više vjera. Time smo označili treći i najvažniji preokret, koji se zbio u starom turskom carstvu. Iz nekadašnjeg teokratskog carstva, koje se temeljilo na islamu, postala je moderna laička država. Time se

također iz temelja promijenio pravni položaj kršćanskih općina. Stara islamska zajednica temeljila se na šerifu, t. j. na svetom zakonu objavljene vjere. U toj zajednici »nevjernici« nisu imali nikakvog mjesta. Stoga su kršćanske zajednice sačinjavale posebne zajednice, s posebnim pravima i sa svojim posebnim patrijarhom, vrhovnom vjerskom glavom. Ovakav je sistem u modernoj državi, koja principijelno imade pravo za sve građane, besmisao.

Moderna je Turska vidjela u islamu uzrok svoje zaostalosti. Stoga je povukla oštru liniju između države i muslimanske vjere. Država je laička. Ona, dakle, nema više nikakova posla sa vjerom. Vjera je privatna stvar. »Sve zlo dolazi od toga, što se je vjera umiješala u državničke poslove. Stoga se država mora potpuno sekularizirati. Vjera je privatna stvar!«, tako je izjavio Mustafa Kemal-paša. — Doduše čl. 2. Ustava od 29. listopada 1923. priznaje islam državnom vjerom. No to je priznanje bilo kratkoga vijeka. Već je 9. travnja 1928. brisano iz ustava. Na taj je način došlo do potpune rastave između turske države i muslimanske vjeroispovijesti. Veliki nacionalni sabor ukine 3. veljače 1924. kalifat. Na isti način bi ukinuto ministarstvo za vjere i pobožne ustanove. Sveti zakon — šerif — objavljene vjere bi zamijenjen modernim zakonikom. Početkom godine 1926. uvedoše švicarsko građansko pravo, talijansko kazнено i njemačko trgovačko pravo s malim promjenama.

Turska je htjela postati pod svaku cijenu modernom. Stoga su morali uzmaći svi znaci zaostalosti, osobito »fes« i »feradža«. Muškarcima naturiše silom evropske šešire, koje su dotada nosili prezreni »nevjernici«. Novotari nisu imali strahopoćitanja ni pred svetim jezikom objave — pred arapskim jezikom. Arapska slova iščeznuše u studenom 1928. Turski se je jezik očistio svih arabizama. Pače i iz samih mošeja morao je uzmaknuti arapski jezik. Od godine 1932. mora se i koran recitirati na turskom jeziku. Mujezin sa šeširoj »nevjernika« na glavi još može doduše pozivati svoje vjernike na molitvu, ali samo na turskom jeziku! Vlada Islam doduše još trpi, ali ga gleda na svaki način potisnuti u stranu i poturčiti. Zabranjeno je nošenje derviških turbana. Svi su muslimanski samostani ukinuti (godine 1925.). Broj mošeja je ograničen, t. j. u promjeru od 500 m smije biti samo jedna mošeja. Ideal, za kim moderni Turci teže, bio, bi da ne bude više ni jedne jedine mošeje. Na Ghazijevom uzornom imanju u blizini Ankare vidio sam izložbu, na kojoj je bio prikazan model starog i novog turskog sela. U novom turskom selu nema više mošeje! — Na državnim školama više se ne podučava vjeronauk (pače ni muslimanski), nego se mjesto toga drže moralna predavanja. U državnim se ubožnicama mjesto molitve pjevaju himni u čast Ataturka!

Da vjerski upliv što više iščezne iz javnog života, zabranjeno je u prosincu 1934. svako nošenje duhovne odjeće i to svim duhovnim osobama bez obzira na njihovu vjeru. Samo je za sve

vrhovne poglavare vjera učinjen izuzetak: oni smiju i javno nositi duhovno odijelo. Apostolski delegat — budući da ga smatraju strancem — ne uživa povlasticu vjerskih poglavara. No i unatoč ovako stroge naredbe redovnici ostaju na svojim mjestima i dalje nastavljaju raditi koliko se daje i može.

ODNOS MODERNE TURSKE PREMA KRŠĆANSKIM VJERAMA

Kakav je odnos moderne Turske prema kršćanskoj vjeri, kad već onako maćuhinski postupa s vjerom većine svojih podanika? — Padom starog teokratskog sistema, sve su vjerske poglavice, t. j. patrijarsi izgubili svoje stare privilegije. Oni više nisu i građanske poglavice svojih općina, kao što su to nekada bili, nego im je sva vlast spala na čisto duhovne punomoći. Turska je štampa nakon ukinuća kalifata izričito tražila i ukinuće raznih patrijarhata; ta to bi bila logička posljedica, mislilo je javno mišljenje. Ali do toga dakako nije došlo. — Pogledajmo najprije, kakav je pravni položaj kršćana u Turskoj, a zatim kako je doista u stvarnosti.

Ustav daje svima podložnicima bilo kojoj vjeri oni pripadali vjersku slobodu i jednakost pred zakonom. Čl. 75. glasi: »Nitko se ne može pozvati na odgovornost radi svoje filozofske nauke ili vjere ili obreda, kojemu pripada. Sve su vjerske ceremonije slobodne, no pod tim uvjetom, da nisu protivne odredbama zakona, javnom dobru i javnoj konvencionalnosti.« Po čl. 88. »Svi su urođenici Turci u pogledu narodne pripadnosti, bez obzira na njihovu vjeru ili rasu.« Građanski pak zakonik čl. 266. izjavljuje, da punoljetni mogu sami sebi slobodno izabrati vjeru. Na taj je način uistinu i došlo do pojedinih obraćenja muslimana, ali su ta bila skopčana s najvećim neprilikama, pa često i s opasnošću po vlastiti život. Drugi su bili moralno prisiljeni, da napuste Tursku i da drugdje potraže sebi kruh i domovinu. Kao što ustavom tako garantira Turska i Lausanne-skim mirovnim ugovorom slobodu savjesti i građansku slobodu svih svojih podanika, bilo kojoj vjeri oni pripadali. Čl. 37—44. ovog ugovora rade o pravima narodnih manjina u Turskoj. Ove odredbe spadaju u temeljni zakon Turske, garantirane su i od društva naroda i bez njegovog odobrenja ne mogu se mijenjati. Čl. 39. garantira jednako pravo za sve, što se tiče pripuštanja u javne službe i izvršivanja raznih zvanja. Po čl. 40. narodne manjine imaju pravo otvoriti škole na svom jeziku. Od osobite je važnosti čl. 42., koji opunomoćuje zajednice narodnih manjina, da nanovo urede svoje privatno pravo. Prema tome Lausanne-skim ugovorom ostalo bi barem nešto od starog sistema zajednica narodnih manjina. Naročito bi to imalo vrijediti za pravo časti i baštinsko pravo, u kojima su dosada uživali posebne povlastice. Turska se vlada napokon obvezuje, da će štiti crkve, groblja, itd. I unatoč svih tih garancija ugovor je ostao najvećim dijelom mrtvo slovo. Lično pravo narodnih manjina nije nikako stupilo na snagu. Ta u očima vlade značilo je to ostaviti stari pri-

vilegirani položaj narodnih manjina, što ga je vlada svim silama htjela ukloniti. U tom smislu vlada je odredila početkom godine 1925. tri komisije, da stvar pravno prouče. Od sedam članova komisije, bila su 4 Turčina i 3 predstavnika narodnih manjina. Iza objelodanjenja novog građanskog zakonika u listopadu 1925. godine, vlada je ukinula sve tri komisije s obrazloženjem, da posebna prava narodnih manjina više ne mogu postajati. Vlada je nastojala stvoriti razdor u kršćanskim zajednicama, da tako pridobije za se jednu stranku, koja bi bila spremna odreći se svojih prava. Vlada je nastojala odijeliti zajednice od patrijarha, da ih na taj način lakše poturči. Kod Grka našao se je neki Efthymios Papas, koji je sa svojom tursko-pravoslavnom crkvom postao oruđe u rukama vlade, te je sijao zabunu i nemir. Efthymios Papas, koji se je kasnije prozvao Eren Erol, čudna je ličnost. Pojavljuje se kao vjerski poglavica nezadovoljnih poturčenih pravoslavaca u Phanar-u, odmah nakon poraza Grka u Maloj Aziji. On je navodno pronašao, da su ovi poturčeni pravoslavci pravi pravcati Turci, potomci Turaka, koji su došli u Malu Aziju jedno stoljeće prije Sel-džuka, pa su ih kasnije bizantinci pokrstili. Efthymios Papas, obučen u biskupsko ruho, prolazi ulicama Carigrada. Iza njega nose Kemal-pašinu sliku. Kao Deus ex machina pojavljuje se na sjednicama svetoga sinoda u Phanar-u, te nameće sinodu svoju volju. Skida pače metropolite u Phanar-u, zaposjeda sa svojim pristašama kuću, u kojoj se održava sveti sinod. Godine 1926. proglašuje sam sebe nadbiskupom i ekzarhom svih pravoslavnih crkava. Budući da nije mogao naći ni jednog metropolitu, koji bi ga pomazao za nadbiskupa, sam se pomaže — po uzoru Napoleonovu, kako nam sam priznaje. — Ta i bio je nadahnut Napoleonovim duhom. Papas nije stekao puno pristaša, ali je ipak mnogo toga učinio u Phanar-u. Osim stvaranja nemira poslužila se je vlada još jednim drugim sredstvom, da Grke upokori: dala je zatvoriti velik broj odličnih Grka. Na koncu su Grci laici ipak popustili unatoč volje svetoga sinoda u Phanaru, te su se odrekli svojih manjinskih prava. Inicijativom dvadesetorice odličnika, bi izabrana delegacija — uime 30.000 glasača, od kojih je uistinu glasalo samo 300, — koja se »u ime zajednice« odriče svih posebnih prava. — Isto je postigla vlada i kod manjine nezadovoljnih pravoslavnih Armena. Ovdje se je poslužila jednom kulturnom ustanovom, t. j. »Tursko-armenskim progresivnim udruženjem«. Kod katoličkih Armenaca stvar je bila mnogo teža i skopčana s velikim pobunama. No na koncu se i oni »dragovoljno« odrekoše svojih prava.

Posve je razumljivo, da turska vlada budno pazi da ne ožive ti posljednji ostatci »države u državi«. To bi se još dalo podnijeti kad bi pripadnici narodnih manjina uistinu bili izjednačeni ravnopravnim turskim građanima. No nažalost toga nema. Članove narodnih manjina još uvijek smatraju strancima. Oni doduše smiju ispovijedati svoju vjeru, ali jao i naopako, ako bi htjeli za nju praviti bilo kakvu propagandu. Svaka vjerska propaganda sa stra-

ne kršćana smatra se povredom savjesti. Kršćanske zajednice mogu samo po imenu imati svoje posebne škole. U stvari su one potpuno ovisne i podložne vladi. — Štampa neprestano raspiguje nepovjerenje protiv škola narodnih manjina: one da su uvijek služile veleizdajnicima i da ostaju sijela svih mogućih intriga. Radi toga su sve škole poturčene.

Kršćani u javnom životu nemaju istih prava kao ostali građani. Nema ni govora o tome, da kršćani budu pripušteni u više javne (državne) službe. Dapače iz svih sila nastoje kršćane sve više istisnuti iz javnih služba. Osobito su jako zapostavljeni u trgovini. U studenom 1923. izjavio je ministar javnih radova, da se klauzula ugovora sa inozemnim trgovačkim društvima ima tako shvatiti, da se u trgovinama isključivo smiju namjestiti samo Turci muslimanske vjeroispovijesti. Kršćani nailaze također na velike poteškoće u drugim granama trgovine i obrta. Armenci se na pr. u Carigradu — kako mi reče katolički carigradski armenski nadbiskup — nalaze u velikoj ekonomskoj bijedi radi zakonskih ograničenja. Mnogi su se Grci morali iseliti iz Carigrada, da u Ateni nađu najnužnije za život. — I u modernoj Turskoj još uvijek živi stari fanatizam protiv svega, što je kršćansko, no naročito prema strancima, koje poistovjetuju s kršćanima.

A sada pri koncu recimo ukratko što god i o pojedinim kršćanskim zajednicama u Turskoj. Nekadašnji ponosni ekumenski patrijarhat carigradski spao je sa svoje visine, te danas sačinjava najmanju pravoslavnu crkvenu zajednicu, koja se praktički proteže samo na evropsku Tursku. Ostale dijelove svojega patrijarhata izgubio je godine 1928. pripojenjem tih pokrajina grčkim biskupijama. Talijanski Dodekanez praktički ne potpada više pod vlast carigradskog patrijarhe. Čitav patrijarhat obuhvaća svega pet biskupija i to u Carigradu, Kalcedonu, Derkosu, Prinkipu i Imbrosu s nešto više od 100.000 vjernika. Nekadašnja krasna katedrala Hagia Sophia pretvorena je u muzej. Sadašnja katedrala Sv. Grčura i patrijarhova palača vrlo su čedne građevine. Prilikom izbora patrijarhe isključila je vlada sve metropolitite, koji nisu bili Turci. Često se je također miješala u izbor patrijarhe, da ukloni sebi nepoćudne kandidate. U siječnju 1925. prognala je vlada carigradskog patrijarhu Konstantina VI. pod izlikom »izmjene stanovništva«.

Patrijarhat imade za odgoj klera jedno sjemenište na otoku Chalki. Imao sam priliku posjetiti to sjemenište. Vodio me je po sjemeništu jedan mladi i prilično ozbiljni profesor. Osobito je naglašavao, da u sjemeništu vlada samostanski duh i disciplina. Svaki dan recitiraju oficij. Često se daju ascetske poduke. Profesori su navodno jako konservativni, stoje veoma blizu katoličkoj nauci, te odvrćaju od sebe i svojih učenika protestantsku nauku. On je naime i sam studirao u Strasburgu na katoličkom fakultetu. Prije su njihovi profesori studirali u Rusiji, sada pak u Francuskoj ili Njemačkoj. Reče mi, da neće imati nikakova posla s pra-

voslavnim fakultetom u Ateni. — Godine 1937. bilo je u spomenutom sjemeništu 14 profesora. Od njih su petorica predavala teologiju. Bilo je oko 60 učenika. Četiri godine pohađaju gimnaziju i 3 godine teologiju. Tim se potpuno završava njihova teološka izobrazba. Općenito govoreći biblioteka je lijepo opskrbljena, naročito crkvenim povijesnim djelima. Pronašao sam tamo također mnoga djela katoličkih pisaca, kao na pr. Bellarmin-a, Pastor-a, Hergenröther-a, razne enciklopedije i velike zbirke. Glede egzegetskih djela prevladavaju protestanti. Malo ima djela iz morala i crkvenog prava. Časopisa gotovo uopće i nema.

U Carigradu postoji također jedna vrlo malena skupina Grka, katolika, svega oko 200. Imaju i svoga biskupa, 2 svećenika i 1 đakona. Imaju i svoju osnovnu školu, ali učenici su većinom pravoslavci, koji dolaze i na katolički katekizam. Mnogi se pravoslavci obraćaju u stvarima savjesti ovim katoličkim svećenicima, jer nemaju nikakvog povjerenja u svoje popove. I tako mogu grčki katolički svećenici činiti barem nešto dobra za duše. O kakovoj vjerskoj propagandi ni govora. »Mi za sada možemo držati samo pozicije i ništa više«, tako mi reče biskup.

I armenski patrijarhat u Carigradu spao je sa negdašnje veličine i značenja. U prosincu 1922. pobjegao je iz Carigrada armenski patrijarh. Novi je mogao biti izabran tek godine 1927. Jako je težak položaj Armenaca u Anatoliji. Susreo sam u Ankari jednog svećenika asumpcionista, koji se brine za raspršene armenske kršćane. Reče mi, da su Armenci napušteni od svojih svećenika. U Ankari je ostao samo jedan njihov svećenik, koji nije ništa drugo radio osim krštavao i pokapao. U Kaiseriu imali su Armenci još u ono doba jednog svećenika. Na drugim mjestima imadu Armenci po jednu crkvicu — i tu još može nešto učiniti katolički svećenik. Sva djeca postaju katolicima. Ali ako uopće nema ni armenske crkve, onda se ljudi ne usuđuju okupiti na jednome mjestu. Nemaju ni srčanosti, da stupe u vezu sa svećenikom. Na taj način ne mogu se ni djeca pokrstiti, te odrastu bez vjerske poduke. I time se jadni Armenci izlažu velikoj opasnosti, da će prije ili kasnije svi biti poturčeni. Vlada olakočuje prelaz na islam, jer se nada, da će na taj način poturčiti Armence.

Katolički Armenci spali su na vrlo niski broj. Sv. Otac Pijo XI. pozvavši godine 1828. u Rim na sabor sve armenske biskupe, reorganizirao je armensku crkvu, koja je u ratnim i poratnim vrenjima jako postradala. Armenski je patrijarhat prenesen u Beyrut. Godine 1929. uklonjen je raskol pošto je odijeljena crkvena vlast od civilne.

Naći ćemo još drugih kršćanskih zajednica u Ciliciji, i to u Mardin-u i u Tur Abdin-u. U Mersin-u, lučkom gradu Cilicije pronašao sam jednu maronitsku crkvu sa svećenikom i jednu raskolničku melhističku crkvu sa svećenikom. Maronita imade oko 200, a melhita oko 300. U Adana se brinu dva oca isusovca za pedesetak katolika, koji su gotovo svi stranci. — U Tarzu, gradu, gdje se

je rodio veliki apostol naroda, Sv. Pavao, imade svega oko dvadesetak kršćanskih obitelji, od kojih su samo 4 katoličke. — U Mardin-u i u Tur Abdin-u ima još mnogo kršćana, ponajviše jakobita i katoličkih Siraca. Postoje još i neki jakobitski samostani, kao na pr. glasoviti u Zafran-u, prijašnjem sijelu patrijarhata. No ovi su kršćani potpunoma odsječeni od ostalog svijeta. Tako na pr. Apostolska delegacija u Carigradu ne može dobiti nikakove vijesti o katolicima toga kraja. Pače ni sam patrijarha, kardinal Tappouni ne može dopisivati sa svojim katoličkim Sircima toga kraja. Zanimljivo je, da mi nije htio dati ni preporučno pismo, kad sam sâm htio posjetiti one krajeve. Jakobitski biskup u Beyrutu dao mi je doduše preporučeno pismo, ali napisano u »karšuni«, t. j. na arapskom jeziku sirskim slovima. Iz opreznosti naime, kako turska vlada ne bi saznala, da pismo od njega potječe, odrezao je službenu adresu biskupske kancelarije, koja se nalazila na lijevom gornjem uglu listovnog papira. Prema jednom izvještaju katoličkih novina Al Bachir-a vlada je jako strogo postupala sa kršćanima u Mardinu, koji su 1924. dobili na sličan način jedno pismo od biskupa.

Položaj kršćana u modernoj Turskoj nije ni najmanje ružičast. Pesimisti drže, da nije daleko dan, kad će kršćani posve iščeznuti iz Male Azije. Optimisti pak misle, da će vlada prije ili kasnije radi svojih liberalnih načela dati više slobode kršćanima. Svakako je povoljna za budućnost katoličke Crkve u Turskoj činjenica, da islam u javnom životu nema onog značenja kao nekad. Ali za sada ostaje jedna velika poteškoća, koju čini se, bar za sada nije moguće riješiti, a ta je, da u očima javnom mnijenja biti kršćaninom znači ne biti Turčinom, i ta temeljna poteškoća sprečava širenje katolicizma u Turskoj. E, ali kako da se poturče Grci i Armenci u Turskoj nakon svih onih groznih događaja? No s druge strane je i to sigurno, da će katolicizam samo onda u Turskoj nešto postići, kad ne bude više vrijedio kao vjera stranaca, nego kada postane vjera, kojoj i Turci pripadaju. — Kao što su katolici u Rimu rimski katolici, tako neka oni u Turskoj budu turski katolici! — Ova je misao sigurno ponukala Apostolskog delegata, da upotrijebi u katoličkim crkvama u Turskoj turski jezik. Dne 16. svibnja 1937. pročitao je Apostolski delegat u katedrali Svetoga Duha u Carigradu prigodom svečanog pontifikala; u prisustvu svega latinskog klera, sv. Evandjelje toga dana ne na francuskom ili talijanskom, već na turskom jeziku! — »Blagosloven budi Bog« moli se odsada po naredbi Apostolskog delegata u svim latinskim crkvama na turskom jeziku. — Istu misao izrazio je jedan dalekovidni i širokogrudni francuski misionar, koji jako dobro poznaje Istok i Tursku, kad piše: »Nastojat ću, da moje škole budu turske. Ne će mi biti prvo, da u njih unesem Kríž, kojemu se klanjam, nego prije svega da u njima vlada lojalnost i spremnost; takova atmosfera misli i težnja, gdje bi ime Isusa Krista Gospodina trebalo samo izgovoriti, da mu se duše otvore«. — Jedan pak drugi du-

godišnji katolički misionar, koji je morao pobjeći iz Turske sa svojim novoobraćenima, izjavio je: »Kad bih se mogao vratiti natrag u Tursku, svoj bih misionarski rad započeo u kojem za-bitnom turskom selu. Iznajmio bih kakvu siromašnu tursku kućicu. Odijevao bih se i hranio po tursku. Nekoliko godina ne bih obavljao svojih svećeničkih funkcija. Ali bih se tim više trudio, da se u javnom životu pokažem kao pravi Turčin, a u drugu ruku kao pravi katolik, koji se ne stidi obavljati svojih molitava i vršiti djela ljubavi i milosrđa. Ta ljubavlju postajemo svima sve«.

Preveo: Polgár Stjepan, D. I.